

CULTELE SYRIENE ȘI PALMYRENE ÎN DACIA

(în legătură cu o monografie recentă)

DE

I. I. RUSSU

Studiul istoric-arheologic al cultelor religioase zise generic „orientale” în Dacia romană este de citeva decenii foarte intens, preocupînd pe erudiții care au abordat trecutul provinciei carpato-danubiene și materiale documentare din zonă. Atracția și mirajul religiilor mistice și eshatologice ale răsăritului antic au reținut atenția erudiților moderni începînd cu a doua jumătate a veacului al XIX-lea, după cum au cucerit relativ ușor inimile și sufletele anticilor din părțile centrale și apusene ale împărăției romane, unde panteonul greco-italic, uzat și cam învechit, „demodat”, nu mai putea să garanteze maselor populare (însotite după mintuire, îngrijorate de lumea „de dincolo”, viața de apoi) cuvenitele soluții valabile — alternativă pe care le-o oferea de-a gata mistică și practicile orgiastice coplesitoare ale religiilor exotice ale mîntuirii aduse din lumea semită, iraniană, microasiatică, egipteană. Forța de atracție și penetrație a acestora a fost considerabilă la Roma și în provinciile romane obosite de vechile sisteme teologice uzate, perimate și menținute mai mult prin inerție de prestigiul politic și puterea militară a stăpînirii imperiale. Cultele „orientale” s-au bucurat de atenție deosebită din partea cercetătorilor în primul rînd datorită abundenței relative a documentării epigrafice și arheologice din întreg imperiul și din Dacia, cu descoperiri numeroase, în continuă sporire, superioare cantitativ și calitativ față de alte aspecte ale vieții provinciale și factorii social-culturali și etnici din Dacia, fie autohtoni, fie chiar imigrați ce s-au integrat masiv în masele populare ale provinciei.

În „Bibliotheca Orientalis” (serie îngrijită de Idel Segall), recent a apărut monografia *Culte orientale în Dacia romană*, 1. *Culte siriene și palmirene* (București, Editura științifică și enciclopedică, 1981, 312 pagini, 16 pl., 4 pl. color, citeva planuri și 7 hărți schematice), de prof. Silviu Sanie (Iași), cunoscut specialist în epigrafia și arheologia provincială romană, ca și în istoria religiilor antice. „Din ansamblul religiei Daciei romane lucrarea de față își propune să descrie și să explice propagarea cultelor *siro-palmiriene*, culte înglobate obișnuit alături de cele *egiptene*, *micro-asiatice* și *iranienne* în grupul *cultelor orientale*” (p. 18). În prealabil, autorul rezumă „cauzele generale ale propagării cultelor orientale și elementele care le-au creat, uneori, un ascendent față de păgînismul greco-roman, numeroase și diverse, dar se impun a fi menționate următoarele: a) preponderența economică și socială a Orientului cu intensă viață intelectuală și religioasă; b) relațiile comerciale multiple, schimburi de produse și odată cu ele circulația ideilor și credințelor; c) imigrația de meseriași, negustori și sclavi destoinici din Orient spre Roma și provinciile europene;

d) militari recrutați în zonele orientale, ca și unități auxiliare de aici; e) campaniile romane în Orient și staționarea de unități armate în Asia de vest și Africa de nord-est; f) sprijinul oficial dat cultelor orientale mai ales semite de împărații de atare obirșic (Septimius Severus și dinastia sa, Elagabalus, Philippus Arabs ș.a.). Dar cauzele ce au contribuit la adoptarea noilor culte rezidă în «deficiențele» religiei romane, cit și în «calitățile», mai exact *elementele noi* oferite de noile credințe. Cultele orientale răspund unor aspirații religioase noi pe care păgânismul clasic, grec și roman, nu le satisfăcea...; erau culte cu misterii ce stîrneau pasiuni și entuziasm, extaz..." (*CultOr*, I, p. 19—20), favorizate de larga toleranță religioasă și culturală în Imperiul roman.

În *Cuvînt înainte* sint expuse obiectivele și orientările monografiei, munca la diferite muzee și institute din țară (informații primite colegial din partea cercetătorilor respectivi, numeroși, vreo 40 [din care însă niciunul nu se spune că ar fi citit textul sau corectura lucrării (între ei „D. Bene” este D. Benea, „L. Valea” — M. Valea)]; zeul suprem dacogetic cu „ocultația și epifania lui Zalmoxis, peregrinarea lui Zalmoxis în Egipt” [corect e *Zamolxis*] sint documente indicînd relații și influențe din Orientul apropiat asupra Daciei preromane. La „Abrevieri și bibliografie” (p. 10—16) se omit AILA, RerRGK ș.a. utilizate în text; *Oltenia romană* ed. a IV-a a apărut în 1978; mici erori de litere în nume și cuvinte germane, franceze, latine etc. (majoritatea așa-zise „de tipar”) le poate îndrepta cititorul). „Introducerea” p. 17—35 explică poziția autorului în problema cultelor orientale din Dacia romană, condițiile și premisele răspîndirii lor. Articolul „Elementele syriene în Dacia carpatică și rolul lor în «colonizarea» și romanizarea provinciei”, din *ActaMN*, 6, 1969, p. 167—182 a constituit un început și stimulent pentru munca de cercetare urmărită cu tenacitate și competență, în diferite publicații de Silviu Sanie — autor care, pe lingă o bună pregătire în arheologie, epigrafia și istoria generală a imperiului și a Daciei, este, față de toți cercetătorii români anteriori, un „orientalist” bine orientat și anume semitolog cunoscînd limbile și onomastica populației antice a Syrii, inclusiv Palmyra și Commagene, adică tocmai sursele social-etnice și lingvistice din care au venit în imperiu și în Dacia toate elementele studiate în monografia apărută la 1981; autorul este deci cel mai bine plasat pentru a putea să abordeze cu succes problema cultelor syriene-semite ale provinciei carpato-danubiene și la fel, în viitor, „orientalismul” din Dacia în ansamblu.

Rod al unei munci dirze, competente și valoroase, ampla monografie despre cultele syriene și palmyrene tratează sistematic toate zeitățile evident de atare origine și citeva incerte; dar nu se limitează la elemente divine, ci are în vedere cu egală măiestrie și pe vehiculatorii și cultivatorii lor syrieni și palmyreni sau romani veniți individual ori pe grupe în Dacia carpatică: magistrații, militarii, unitățile militare, particularii, sclavii ș.a., precum și întregul cadru al vieții provinciale. Cum se știe, zeitățile orientale au pătruns în bună măsură prin fenomenul *sincretismului* (fuzionarea sau amestecul cu zeități greco-romane) și *interpretatio romana*.

După aceste elemente introductive și generalități, autorul trece (p.36—254) la examinarea individuală a fiecărei divinități din „pantheon”-ul syro-palmyrean, pe baza documentației epigrafice și sculpturale ce le atestă, la localitățile respective din provincia Dacia: analize minu-

țioase, bine fundamentate, susținute pe o largă utilizare a izvoarelor antice și a bibliografiei copioase mai ales franceze și germane. Situația fiecărei divinități este bine elucidată în această parte „centrală” ce apare ca cea mai reușită și valoroasă a monografiei. Analiza desfășurată pe mai mult de 200 pagini este utilă atât pentru istoria Daciei romane și a romanității sud-est europene, cât și pentru orientalistică. Zeitățile aduse în Dacia din Syria și Palmyra sînt, în ordinea importanței atestărilor : *Iuppiter Dolichenus* în numeroase inscripții votive, reprezentări plastice și ofrande; analiza tuturor aspectelor social-istorice, culturale și chiar militare ale zeului începe cu Apulum, marele centru militar și economic-civil al Daciei, urmînd apoi Ampelum „unul din centrele de exploatare a principalei bogății miniere a Daciei — aurul — este un oraș cu populația foarte eterogenă (alături de populația autohtonă sînt semnalate neamuri illyro-dalmate, *Pirustae* și *Baridustae*)...” (p. 46—47). Dar nu toate informațiile din acest aliniat se referă la Ampelum (Zlatna, jud. Alba), reședința lui *procurator aurariorum Dacicarum* și centrul administrativ al serviciului montanistic aurifer al Daciei, loc de staționare a unei formații auxiliare *Numerus Maur. Hisp.*; populația era desigur „foarte eterogenă”, dar exploatările aurifere nu erau chiar la Ampelum, ci mult mai la nord și vest : Almaș, pe Muntele Corabia, la Alburnus Maior (Roșia Montană, jud. Alba), unde sînt atestate epigrafie „neamurile illyro-dalmate *Pirustae* și *Baridustae*”. Ampelum era un puternic centru „dolichenian” din care se cunoșteau cinci inscripții dedicate lui Dolichenus-Commagenus, a șasea apărută în 1981 (inedită, fragmentară, la Muzeul Zlatna). De rectificat la p. 49 „legiunea a III-a Flavia Felix” în IIII-a Flavia Felix; „C. Iavolinus Modestus” este C. Iavolenus Modestus, p. 51 „altar închinat zeiței Nemesis de Scantius Lucius” nu este inedit, ci publicat în *ActivMuz*, 1956, p. 125—127, nr. 3; la Samum (Cășei, jud. Cluj) trebuie inclus între monumentele dolicheniene CIL, III, 828, cu lectura îndreptată în AIIA, 19, 1976, p. 263, fig. 3; p. 50 „Coplean” (=mg. Kápjon)” se scrie ung. Kapjon; p. 52 „Marcus Antoninus Gordianus” este M. Antonius Gordianus (Antoninus fiind *cognomen*); p. 55—56 „P. Gaius Valerianus din legiunea a X-a Fretensis” era 7 (centurio); p. 80 „Aelius Valentinus are nume roman, incomplet însă, trădînd o posibilă origine peregrină” numele e complet, de cetățean (incetățenit) Aelius gentiliu după Aelius Hadrianus sau Antoninus Pius și care sigur că fusese „peregrinus”, avea și *praenomen* dar nu-l scrie; p. 84—87 tabel cu inscripții dolicheniene repetă catalogul p. 255—261, cu alte numere de ordine; p. 85 „Titintius” este simplu *Titinius*.

Iuppiter Heliopolitanus (p. 90—94) are trei inscripții în Dacia, puse de trei centurioni din legiuni.

Iuppiter Erapolitanus (p. 95—98), Hadad, din Hierapolis (Bambyke), o dedicație pusă de un Cas(s)ius Rufus, Casius fiind *nomen* în funcție normală de *nomen* și aici.

Turmasgades (p. 99—103), „Maximus Maximinus și Iulianus Maximinus au nume cu rezonanță romană, dar lipsa celor *tria nomina* indică situația de peregrini a dedicantilor” (p. 102), toate patru (sau trei) antroponimele sînt curat romane, dar faptul care indică „peregrini” (necetățeni) este lipsa unui gentiliu (nume de familie) roman.

Iuppiter Balmarcodes (p. 104—105) într-o dedicație din Potaissa.

Dea Syria (Atargatis, din Hierapolis; p. 106—113) patru sau cinci dedicații în Dacia; p. 109 „ala I Hispanorum Compagonum” este *Compagonum*; p. 110 „AnnEp, 194, nr. 50” este 1944, nr. 50.

Baltis Caelestis (p. 114—116) la Apulum o singură dedicație. *Azizos* (p. 117—122), arab (antroponim teofor frecvent și azi), numit în lumea greco-romană *deus bonus puer Phosphorus*; 12 dedicații în Dacia.

Sol și *Sol Invictus* (p. 123—139), se recunoaște că „inclusiunea lui *Sol Invictus* între divinitățile syriene n-a obținut încă adeziunea tuturor cercetărilor”, firese, căci se pare că majoritatea dedicațiilor erau destinate persanului Mithras; dar autorul optează pentru obirșia syriană, cum ar indica și tabelul reprezentărilor lui *Sol* în quadrigă; p. 136—138 „inscripțiile dedicate lui *Sol*” repetă catalogul; p. 138 „dedicantul C. Iulius Valentinus” nu era dedicant, ci patronul în sănătatea căruia făcea dedicația C. Iulius Omucio *libertus actor*.

Deus Aeternus (p. 140—155) cunosc o foarte largă răspindire în Dacia, ca „zeu fără început și fără de sfârșit”; p. 148 dedicația „*deo Aeterno et Iunoni et angelis*” din Ulpia Traiana era bine să fie descrisă după ultima publicație IDR, III/2, 190, cu fotografia în care se vede sus vulturul; ca adaos la *Silvanus* „*Silvano Deo aeterno*” se vede că adjectivul era un simplu epitet; p. 152 „altarul ridicat [*Deo*] *Aeterno* de [*Au*]r(*elius*) *Sec[undinus dec. ?] coloniarum*... fiului său *Marcus Aurelius Secundus*...” nu e dedicat fiului, ci dedicantul era fiul lui M. Aurel. Secundus.

Theos Hypsistos și *Iuppiter Exsuperantissimus* (p. 156—164), primul zeu în trei inscripții grecești la Ulpia Traiana și una în Mytilene, al doilea ca zeu „roman” în Apulum.

Inscripții și reprezentări cu apartenență syriană probabilă (p. 166—171); p. 168 arheologul-epigrafist vienez citat se chema O. Benndorf.

Culte din Palmyra (p. 172—201); *Belus* (Bel), *Malachbelus* (la atestările date de autor se adaugă: IDR, III/2, 484, fragmentară), *Bel Hammon*, *Iarhibolus*, *Fenebal*, *Manavat*; *Templul zeilor palmyreni* la Ulpia Traiana (p. 202—204).

Capitolul „Onomastica orientală din Dacia” (p. 206—241) nu pare tocmai just intitulat, căci cuprinde numai pe cea *semită*, nu egipteană, asianică, persană ș.a.; deci mai corect „Antroponimie semită în Dacia”, care este tratată în mod exhaustiv, analizată și explicată etimologic-comparativ deosebit de competent; singura lipsă pare a fi *Godes* (*cognomen* în *LEG XIII GEM/AVR (elius) GODES*, CIL, III, 8 065, 20; IDR, III/1, 275 și 277; III/2, 541, 2 ș.a.), pe care l-am considerat semit; dar nu sînt semite (chiar dacă erau purtate de mulți „orientali”) nume de factură evident romană ca *Bassus* (p. 225), *Cassius* (p. 227), larg răspindite și la alți provinciali; *Hammonius* (IDR, III/2, 83 și 246) este egiptean, iar *Marinus* (p. 235) evident roman, indiferent de eventuale rezonanțe orientale.

Încheierea părții expositive a cărții (*CultOr*, I) o formează „Privire globală. Rezumat și concluzii” (p. 244—254), după care e prezentat „Catalogul inscripțiilor din Dacia dedicate divinităților siriene și palmiriene” (p. 225—278), care trebuie să fie complet ca bibliografie, lectură, traducere, fiind temelie documentară a întregii monografii despre cultele venite din Syria și Palmyra — ca și a oricărei lucrări bazate în primul rînd pe materialul epigrafic — „paralel cu „sursele și concordanța cu CIL, III

și IDR" (p. 288—290). Cîteva corectări și completări mărunte: nr. 5 CIL, III, 1 301 b, este = CIL, III 7 835; 6 CIL, III, 1 301 a, este = CIL, III; 7 834; 12 ActivMuz, 2, 1956, p. 128, fig. 2, este = ActaMN, 3, 1966, p. 165, fig. 1 foto; JOAI, 5, 1902, Bbl. 105, este = ArchÉrt, 22, 1902, p. 82; 15 CIL, III, 7 645, este = AISC, 1, 1932, 1, p. 107—108, fig. 4 foto = *Epigraphica — Travaux* (București, 1977, p. 141, S. Sanie); 24 CIL, III, 1 431, *v(otum) s(alutum) l(ibenter) m(erito)* este de fapt *v(otum) s(olvit) l(ibenter) m(erito)*; 28 EmlKel, 1957, p. 78 = *Epigraphica Travaux*, p. 140 (S. Sanie); la sfîrșit de serial dolichenian trebuie adăugată o piesă inedită din Germisara (Cigmău), fragment de altar votiv *DOLIC*..., descoperit prin a. 1976 (colecția arheologică a Școlii generale Cigmău, jud. Hunedoara); 33 AEM, 4, 1880, p. 134, nr. 22 fusese dat și în CIL, III, 1 354; 34 „*titulus sacer*”; Muzeul de istorie Deva” este o lespede votivă, văzută și fotografiată de O. Floca prin a. 1930 la Peșteana (jud. Hunedoara), piesa dispărută, AISC, 1, 1932, 1, p. 102—103, foto obscur (IDR, III/2, 243); 35 publicată mai întîi în Studii, Revistă de istorie, 1, 1949, 2, p. 108, apoi în Materiale, 1, 1953, p. 773; 50 „*honorem flamenii*” este *flamonii*; 55 „inscripție votivă descoperită la temeliiile unui templu pe un deal de lingă Turda”, CIL, III, 875, este: platoul „Cetate” locul castrului legiunii V Macedonica; 65 „*Di*” în r. 3 este la dativ *Diis*; „*P. Aelius Hammonius I[un(ior)]*” este *P. Aelius Hammonius v(ir) e(gregius)*, IDR, III/2, 246; 84 „*a Solo restituit*” este apelativ *a solo*... „din temelii (de la pămînt)”; 91 CIL, III, 1 352 (între dedicațiile lui „*Aeternus*”), „*IOM/[A]eteto/L. Romul(ius) Quintus*” a fost rectificat în SCIVA, 31, 1980, 2, p. 251—252, nr. 4: *IOM/VET(erani) ET C(ives) R(omani) PER M(arcum) U(L(pium) QVINTVM*...; 96, *C. Iul. Tato D(eo) ET(erno) v.p.*”, CIL, III, 7 880, pare a nu fi din Germisara (Cigmău, sau Geoagiu?), ci din Apulum (cum ar indica inventarul Muzeului din Sibiu, unde piesa se păstrează); 98 „*Aur(elia) Galba coniux*”, CIL, III, 6 258, citea numele dedicantei ca *Aur. ...alba*; A. Kerényi, *Die Personennamen* nr. 380 punea inscripția la „Szászváros” [Orăștie, confuzie între Segesvár = Sighișoara și Szászváros], cu lectura incompletă, fața scrisă fiind puternic corodată; mai probabil e *Aur(elia) [G]alla coniux*...; 101 se află în Muzeul Cluj-Napoca; publicată și de S. Sanie în SCIVA, 28, 1977, 1, p. 138, fig. 8 foto (IDR, III/2, 224); 103 placă votivă-de clădire (templul lui Deus Patrius Bel), e reluată și de I. Piso în *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, Bonn, 1980, p. 279—280, foto, desen cu întregirea numelui de guvernator martelat *cos. III Daci[arum] C. I[ul. Sept. Cast]ino*; 104 „*proponem a[rmor]um cus(tos)*” spune șovăelnic S. Sanie, dar este o valoroasă întregire sigură a lui, adoptată de noi în IDR, III/2, 134; după nr. 112 trebuie adăugat din Ulpia Traiana piesa fragmentară publicată cu lectura eronată în Apulum, 13, 1975, p. 680, nr. 20, rectificată parțial în IDR, III/2, 484, *CVLT[...MA]LAGB[el...]*.

Textele epigrafice antice sînt traduse în ordinea numerică (p. 280—287); dar această versiune românească putea fi adăugată la fiecare piesă din catalog (p. 225—278; cum se face în volumele IDR); la traduceri se remarcă unele discordanțe; nr. 11 „*beneficiarius consularis* în legiunea a V-a Macedonia” este *beneficiarius consularis* (al guvernatorului provinciei Dacia, *consularis*) detașat din legiunea V Macedonica, adică ostașul făcuse parte din cadrele legiunii V Macedonica; 13 „*beneficiarius*

consularis al legatului (imperial sau al legiunii)", dar în textul latinesc este numai *BF LEG*, adică *beneficiarius legati*, se înțelege *legionis*, al legiunii (a V-a Macedonica) la Potaissa; **43** „*Hispanorum Compagonum*” e *Hispanorum Campagonum*; „*equo pub[lico]*” în textul antic nu poate fi redat prin *equus publicus*, ci fie *equo publico*, fie tradus „cu cal de la stat”, *equus* „cal” fiind la cazul ablativ *equo* (titlu); **65** în textul latin se scrie vechea lectură greșită a lui C. Daicoviciu *I[un(ior)]*, dar în traducere forma rectificată de I. Piso „*vir egregius* (bărbat destoinic)”; **67** „procurator al celor doi auguști ai noștri, provincia Dacia Porolissensis” trebuie rectificat „pentru (în) provincia Dacia...”; **83** „C. Betulus Galatus” în textul antic este „C. Bet. Galato” ca dedicant al numelui nominativ (subiect), deci era C. *Bet(ulus) Galato* acesta la decl. III; **91** „*IO M Aeternus*” este rectificat mai sus la repertoriul textelor epigrafice; **103** *pia constantis* e la nominativ în traducere românească *pia constans*.

Un tabel final (*CultOr*, I, p. 288–290) cu „inscripțiile votive comentate în lucrare. Sursele și concordanța cu CIL, III și IDR” pe patru coloane: „(I) Nr. în catalogul lucrării; (II) CIL, III; (III) inscripții neincluse în CIL; locul primei publicări; (IV) IDR” nu e util în asemenea ordine, ci invers, adică începând cu vechile publicații: *ActivMuz*, *ActaMN*, *AnB*, *Apulum*, *CIL*, III, *Dolg*, *ErdMúz*, *Klio*, *Materiale* ș.a. în ordinea alfabetică a fiecărei publicații cu volumul și anul respectiv, pagină, nr., la care să se indice corespondentul numeric din *CultOr*, I, egalitatea; toate citatele din col. II, III și IV trebuiau trecute la bibliografia integrală a pieselor din „Catalogul inscripțiilor”, p. 255–278.

O stranie inadvertență epigrafic-arheologică și topografică, un fel de produs „colectiv” [care, nerectificat, afectează grav documentarea privind cultele „orientale” în Dacia]: planșa XIV cu legenda „relieful sculptural dolichenian cu inscripție dela Suceagu”, fotografia marelui monument sculptural-epigrafic pe a cărui bază se citește *IO M DOL/AVRELII SABINIANVS ET MA/XIMVS ET APOLLINARIS SAC/VOT L L POS*; la *Addenda* (*CultOr*, I, p. 291) „o carte științifică dublată de un volum de artă: Radu Florescu — Ion Miclea, *Tezaure transilvane la Kunsthistorisches Museum din Viena*, București, 1979, p. 33–34, nr. 53, fig. 47, pune în circulație un splendid monument sculptural dolichenian descoperit la Surducu Mare, com. Farotic [corect: Forotic], jud. Caraș-Severin... Între descoperirile de pe teritoriul țării noastre, cele mai apropiate asemănări pot fi stabilite cu monumentul sculptural din Cerna, jud. Tulcea (I.T. Dragomir, *SCIV*, 15, 1964, 4, p. 535–543). Piedestalul păstrează inscripția: *I(ovi), O(ptimo) M(aximo) D(olicheno)/Aurelii Sabinianus et Ma/ximus et Apollinaris sac(erdotes)/ex voto eo pos(uerunt)* și litere răzlețe dintr-o inscripție semită asupra cărora vom reveni cu alt prilej. Epigrafa ne aduce numele altor trei preoți ai zeului: Sabinianus, Maximus și Apollinarius”; deci același monument sculptural cu text epigrafic aproape identic „la Suceagu” și „la Cerna”. Prima confuzie pleacă din acea „carte științifică dublată de un volum de artă” „la monumente sculpturale de piatră, statuia lui *Iupiter Dolichenus*, descoperită la Surduc (sat Surducu Mare, com. Forotic, jud. Caraș-Severin), la o dată necunoscută, în fișierul Muzeului de istoria artei în Viena nu are cartotecă”, urmează descrierea detaliată a sculpturii și lectura textului „*I(ovi) O(ptimo) M(aximo) Dolicheno/Aureliu(s)*”

*Sabinianus et Maximus et Apollinarius sac(erdotes) / ex voto eo pos(uerunt) ; ... pe teritoriul României își găsește o replică doar în statuia din Șendreni (inedit, se păstrează numai parțial taurul și picioarele zeului, în Muzeul Galați. Bibliografie : inedit)" (Tezaure transilvane, p. 33—34, notele 3 și 36, fig. 47) ; un monument dolichenian din Viena este anexat la... Banat de cei doi bravi redactori ai „tezaurelor transilvane”, plasându-l la Surduc ! [dar cum a ajuns același monument din Surduc în Suceagu, sat în jud. Cluj, la vest de Napoca ?]. Adevărat că în Muzeul din Viena monumentul nu are „cartotecă”, dar el are o „biografie” și veche bibliografie precisă : CIL, III, 3 253, la Acumincum în Pannonia Inferior, unde Th. Mommsen scria „Szlankamen, Katancsich. Inde ab. a 1851 Vindobonae [Viena Austriei] in antiquario. Iupiter stans in tauro. IO M DOL/AVRELI Sabinianvset Ma/Ximvset Apollinaris sac/vot l l pos. Contuli. Ed. Katancsich, Seidl, Arneth”. Adică exact lectura din *Cult Or*, I, pl. XIV, „la Suceagu”, ca și la Surducul „tezaurelor transilvane” și aproape ca la Cerna (*CultOr*, I, p. 291) ; în realitate însă toate trei localitățile din România se reduc la una singură : Szlankamen (Acumincum) din Pannonia. De altă parte la Cerna dobrogeană, relieful grup statuar dolichenian, publicat de I.T. Dragomir (SCIV, 1964, p. 535—537) are textul *IO M D/pro salute imp(eratoris) M(arci) Aur(elii) [[Severi Alexandri pii fel(icis)]]/aug(usti) Aur. Marinus Romanus sac(erdos) ex voto posuit*”.*

La *CultOr*, I, p. 292, precizarea bibliografică : A. Popa et Ion Berciu, *Le culte de Iupiter Dolichenus dans la Dacie romaine*, Leiden, 1978.

Observațiile și rectificările de mai sus apăreau necesare (dar puteau să devină inutile printr-o lecturizare de comun acord a corecturii BT) pentru o monografie valoroasă privind istoria și societatea Daciei romane, lucrare ce trebuia adusă la zi cu bibliografia și textele cel mai târziu în a. 1980, neavînd astfel decît de cîștigat în claritate și precizie. De relevat, în sfîrșit, că studiul tuturor elementelor „orientale” nu trebuie făcut „în sine”, izolat, ci comparativ cu toate celelalte elemente social-etnice și culturale, în ansamblul provinciei carpato-danubiene, stabilind structurile și dezvoltarea societății și a romanității Daciei ; este o sarcină științifică pe care nu o poate duce la bun sfîrșit decît un arheolog-epigrafist și orientalist cu competența lui. S. Sanie, eventual în colaborare cu alți cercetători români cunoscători buni ai altor aspecte demografice, ai grupelor de imigrați și a maselor populare autohtone geto-dace, a întregii romanități din teritoriile de la stînga Dunării de Jos.

SUR LES CULTES SYRIENS ET PALMYRÉNIENS EN DACIE (À PROPOS D'UNE MONOGRAPHIE RÉCENTE)

RÉSUMÉ

On examine le livre *Culte orientale în Dacia romană. I. Cultele siriene și palmiriene* (București, 1981) du professeur S. Sanie (Iași), en relevant tout d'abord la valeur et l'utilité exceptionnelles du travail, la compétence archéologique et épigraphique de l'auteur, qui est en même temps un éminent orientaliste (sémitologue).

Quelques lacunes et confusions dans le matériel épigraphique sont observées et corrigées.